

el-ÜM

hut onların birbiriyle olan görüş ayrılıklarına dair müstakil bölümler ihtiva etmesi bakımından da önem taşır. Eserinde karışı ve muhtemel görüşleri, bunlara cevaplarını diyalektik bir metotla ele alan ve ne zih bir tartışma üslubu benimseyen Şâfiî, gerek önceki ulemâyı gerek çağdaş muhaliflerini ilmî sınırlar içinde eleştirmekten geri durmamıştır. Dolayısıyla *el-Üm*, Şâfiî'den önceki ve çağdaş ulemânın fikhî görüşlerine yer vermesi açısından fikhın erken dönem gelişimine ait zengin bir kaynak niteliğindedir. Eserin bu değerinin farkında olan Joseph Schacht, İslâm hukununun erken dönem gelişimiyle ilgili çalışmasında (bk. bibl.) görüşlerini ağırlıklı biçimde bu eserdeki malzemeye dayanırmaya çalışmıştır.

Mısırlı edip ve yazar Zekî Mübârek, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bir ifadesinden ve eser üzerindeki bazı değerlendirmelerden hareketle yazdığı kitapta (bk. bibl.) *el-Ümm*'ün Şâfiî'ye aidiyetini tartışma konusu yapmış, bir mukaddimesinin olmadığını da gerekçe göstererek eserin Şâfiî'nin vefatından sonra yazıldığını iddia etmiştir. Ancak pek çok müellif bu iddianın tutarsızlığını güçlü delillerle ortaya koymuştur (*el-Üm*, neşredeninin girişi, I, 13-17; *Tî*, IX, 144-146; ayrıca bk. BÜVEYTÎ). Esasen Rebî' de eser boyunca metnin nisbeti konusunda son derece titiz davranmış, derse katılmayıp Şâfiî'den bizzat dinleyemediği hangi kısımları Büveytî'den aldığını açıkça belirtmiştir (*el-Üm*, neşredeninin girişi, I, 14). Şâfiî'nin görüşlerinin dönemin telif geleneği icabı öğrencileri tarafından, cem', tasnif ve tertip edildiğine şüphe yoktur. Bunun yapılması eserin Şâfiî'ye nisbetini etkilemez. Ayrıca Rebî', Müzenî ve Büveytî'nin her birinin tertibi diğerinden farklıdır. Bugün mevcut eserin tertibi müteahhirin devri ulemâsından Ömer b. Reslân el-Bulkinî'ye (ö. 805/1403) aittir. Muhtemelen Bulkinî, Rebî'nin sistematizasyonu yeterince düzenli bulmadığı için yeni bir tertibe ihtiyaç duymuş, bu konuda büyük oranda hocasının ilmî birikimini uzun süre inceleme konusu yapma fırsatı bulan ve aşamalı bir ihtisar işleminden geçirdikten sonra düzenleyen Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ından esinlenmiştir.

Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazması bulunan *el-Üm* önce Bulak'ta basılmış (I-VII, 1321-1326), uzun süre bunun tıpkıbasımları yapılmış, daha sonra çeşitli neşirleri gerçekleştirilmiştir (nşr. Muhammed Zühri en-Neccâr, I-VIII, Kahire 1381/1961, Beyrut 1393/1973; nşr. Mahmûd Matrâcî, I-VIII, Beyrut 1413/1993; nşr. Ahmed Bed-

reddin Hassûn, I-XV, Beyrut 1996; nşr. Ali Muhammed v.dğr., I-X, Beyrut 1422/2001; nşr. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, I-XI, Mansûre 1422/2001). Bunlar arasında özellikle Rif'at Fevzi Abdülmuttalib'in neşri titiz bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Mezhabin temel metni sayılması sebebiyle *el-Ümm*'ün pek çok ihtisarı yapılmış ve başka çalışmalara da konu olmuştur. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî *el-Üm*'de yer alan hadisleri tahrir etmiş, ayrıca Şâfiî'nin dayandığı nasları derlemeye çalışmıştır. Şâfiî'nin eserlerini tarayarak onun görüşlerine dayanak teşkil eden âyetleri *Ahkâmü'l-Çur'an*'da toplayan Beyhakî, ardından hadisleri de *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*'ında bir araya getirmiştir. Emir Sencer b. Abdullah el-Câvî *el-Ümm*'ü yeniden düzenlemiştir (*Tertibü Kitâbi'l-Üm*), İbnü'l-Lebbân eseri Nevevî'nin *Ravzatü't-Tabâkâtü'l-Üm* adıyla bablara ayırmışsa da bunu temize çekememiştir. Yûnus b. Bedrân b. Firûz el-Cemâl el-Mısıri de *el-Ümm*'ü ihtisar etmiş, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Sehl el-Fârisî, *'Uyûnü'l-mesâ'il fi nuşûş-i-Şâfiî* adıyla bir eser yazmış, İbn Dakikul'id de bunu şerhetmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1188, 1397). *el-Ümm*'ün Bulak'taki ilk yayımı için yazma nüshalar ve madî imkân sağlayan Ahmed Bek el-Hüseyinî, eserin ibadetlerle ilgili kısmını Şâfiî ulemâsının biyografilerine yer verdiği geniş bir mukaddime ile birlikte *Mürşidü'l-enâm li-bür'i Ümmi'l-İmâm* adıyla yirmi dört cilt halinde şerhetmiştir. Ziriklî bu şerhin yazmasının Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de bulunduğunu ve mukaddimesinden faydalandığını kaydeder (*el-A'lâm*, I, 94; Abdullah Muhammed el-Habeşi, I, 271). Muhammed Zeynüddin b. Sa'd, Kahire Üniversitesi'nde *Merviyâtü'l-İmâm eş-Şâfiî'î fi Kitâbi'l-Üm min evvelihî ilâ evveli kitâbi'l-büyû'* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamış (1993), Abdülvehhâb b. Ahmed Halîl b. Abdülhamîd'in, Riyad İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'ne sunduğu *el-Kavâ'id ve'd-davâbitü'l-fukhiyye fi Kitâbi'l-Üm* adlı yüksek lisans tezi (1419) daha sonra neşredilmiştir (Riyad 1429/2008).

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm* (nşr. Rif'at Fevzi Abdülmuttalib), Mansûre 1422/2001, neşredeninin girişi, I, 13-19, 30-34; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1415/1994, s. 260, 261-262; Ebû Âsım el-Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. G. Vitestam), Leiden 1964, s. 7-12, 17, 25; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfi'i* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1390/1970, I, 240-241, 246-257; Merverrûzî, *Ta'lika* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecûd), Mek-

ke, ts. (Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz), I, 110-111, 188; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 97-100; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 200, 431, 448-449; II, 77; Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ' ve'l-luğât: el-Esmâ'* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut 1426/2005, s. 115, 119, 238; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 76, 217, 238-239; II, 391-393; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, VIII, 454-468; X, 70; XV, 383-384, 453-460; Safedî, *el-Vâfi*, II, 176; Sübkî, *Tabakât*, II, 94, 128, 140-141, 161, 231; IV, 9-11, 64; IX, 94; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfi'i* (nşr. Halil İbrâhîm Molla Hâtîr), Riyad 1992, s. 120, 123; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 26, 29-30, 34; II, 129-130; İbn Hacer el-Askalânî, *Tevalî'te's li-me'âlî Muhammed b. İdrîs* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, s. 57, 149-155, 177; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1188, 1397, 1630, 1635; Zekî Mübârek, *İşlâhu esne'i haça' fi târîhi't-teşri'i'l-İslâmî: Kitâbü'l-Üm lem yü'ellifhü's-Şâfi'i ve innemâ ellefehü'l-Büveytî ve taşarrafê fihî'r-Rebî' b. Süleymân*, Kahire 1934; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950; Seyyid Ahmed Halîl, "Kitâbü'l-Üm li's-Şâfi'i", *Tî*, IX, 131-152; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 94; N. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford 1993, s. 67-104; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Cami'u's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzabî 1425/2004, I, 270-271; C. Melchert, "The Meaning of Qâla'l-Shâfi'i in Nineth Century Sources", *Abbasid Studies: Occasional Papers of the School of Abbasid Studies, Cambridge, 6-10 July 2002* (ed J. Montgomery), Leuven 2004, s. 277-301; Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fikih Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İstanbul 2007, tür.yer.; Hüseyin Vâlî, "Kitâbü'l-Üm ve mâ yuhîtu bih", *ME*, IV (1352), s. 657-688.

BİLAL AYBAKAN

ÜMÂME bint EBÜ'L-ÂS

(أُمَامَةُ بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ)

Ümâme bint Ebî'l-Âs b. Rebî' el-Kureşsiyye
(ö. 50/670)

Hz. Peygamber'in torunu.

Mekke'de doğdu. Annesi Resûlullah'ın kızı Zeyneb, babası Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle'nin oğlu Ebü'l-Âs b. Rebî'dir. Zeyneb, kocası Ebü'l-Âs'ın İslâm'a girmemesi yüzünden Medine'ye hicret edemediği için Ümâme de Mekke'de kalmıştı. Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer alan Ebü'l-Âs müslümanlara esir düşünce Hz. Peygamber ondan kızını bırakmasını ve Medine'ye hicret etmesini engel olmamasını istedi, bunun üzerine Ümâme annesiyle birlikte hicret etti.

Ümâme 8 (629) yılında annesini, 12 (634) yılında babasını kaybetti. Aynı yıl içinde teyzesi Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ali ile evlendi. Çünkü Fâtıma, Hz. Ali'ye kendisinden sonra Ümâme ile evlenmesini vasiyet etmişti. Bu evlilikte Ümâme'nin velisi Zübeyr b. Avvâm idi. Zira babası

Ebû'l-Âs da vefat etmeden önce ailesini Zübeyr'e emanet etmişti. Ümâme ile Hz. Ali'nin evlilikleri otuz yıl sürdü. Hz. Ali ölümü sırasında Ümâme'ye Muâviye b. Ebû Süfyan'ın kendisine tâlip olabileceğini söyledi; evlenmek istediği takdirde onunla değil Resûl-i Ekrem'in amcası Hâris'in torunu Mugire b. Nevfel ile evlenmesini tavsiye etti. Bir rivayete göre de Hz. Ali vefatından önce Mugire b. Nevfel'i çağırarak Muâviye'nin kendisinden sonra Ümâme ile evlenmesinden endişe duyduğunu belirtmiş ve kendisiyle evlenmesini vasiyet etmiştir. Nitekim Hz. Ali'nin vefatından ardından Muâviye, Medine Valisi Mervân b. Hakem aracılığıyla Ümâme'ye evlenme teklif etti ve mehir olarak 100.000 dinar vereceğini söyledi. Ümâme, Mugire b. Nevfel'e durumu bildirdikten sonra kabul ettiği takdirde kendisiyle evlenmek istediğini belirtti, bunun üzerine Mugire, Ümâme'yi Hz. Hasan'dan isteyerek onunla evlendi. Diğer bir rivayete göre ise Muâviye'nin Ümâme'ye evlenme teklifinde bulunacağını duyan Mugire, Ümâme'ye haber gönderip kendisine evlenme teklif etmiş, Ümâme de bu teklifi kabul etmiştir (İbn Sa'd, X, 222). Ümâme'nin Mugire ile evliliğinden Yahyâ adında bir oğlu olduğu ve bu oğluna nisbetle Ebû Yahyâ künyesiyle anıldığı kaydedilmiştir. Hz. Ali'den de Muhammed isminde bir oğlu doğduğu ve onun Muhammed el-Evsat diye bilindiği nakledilmişse de (Belâzûrî, II, 414; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 397) birçok tarihçiye göre Ümâme'nin her iki evliliğinden de çocuğu olmamış, Resûl-i Ekrem'in soyu kızı Fâtıma ile devam etmiştir. Hz. Ali'den sonra Ebû'l-Heyyâc b. Ebû Süfyan ile evlendiği de rivayet edilen Ümâme (İbn Asâkir, XXIX, 75) Muâviye b. Ebû Süfyan'ın hilâfeti döneminde 50 (670) yılı civarında vefat etti.

Resûl-i Ekrem Ümâme'yi çok severdi. Bir defasında onu omuzuna alarak mesceide gitmiş, omuzunda iken namaza başlamış, rükû ve secdeye varacağı zaman onu yere bırakmak suretiyle namazı kırdırılmış, her rek'atta bu durum tekrar edilmiştir (Buhârî, "Şalât", 106; Müslim, "Mesâcid", 41). Hz. Âişe'den nakledildiğine göre kendisine bir gerdanlık hediye edilen Resûlullah bunu ailesinden en çok sevdiğine vereceğini söylemiş, orada bulunanlar gerdanlığın Hz. Âişe'ye verileceğini düşünürken Resûl-i Ekrem Ümâme'yi çağırarak gerdanlığı onun boynuna takmıştır (*Müsned*, VI, 101, 260). Yine Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre necâşinin gönderdiği bir miktar ziynet eşyası arasındaki Habeşi taş-

lı altın bir yüzüğü de Hz. Peygamber Ümâme'ye vermiştir (*Müsned*, VI, 119; Ebû Dâvûd, "Hâtem", 8; İbn Mâce, "Libâs", 40).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 101, 119, 260; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Beyrut 1403/1983, VI, 201; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, X, 220, 222; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü'l-Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1982, s. 22, 86; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), II, 414; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1405/1984, XXII, 438-444; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), IV, 1788-1790; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (Amrî), XXIX, 75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 397; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, V, 217-218; Nevevî, *Tehzîb*, II, 331; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 335; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1418/1998, IX, 540; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmeccid v.dğr.), Beyrut 1415/1995, VIII, 24-26; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ*, I, 77.

AYŞE ESRA ŞAHYAR

ÜMÂME bint HAMZA

(أمامة بنت حمزة)

Ümâme bint Hamza
b. Abdilmuttalib el-Hâşimiyeye
(ö. 65/685'ten sonra)

Hz. Hamza'nın kızı, sahâbî.

Mekke'de doğdu. Annesi sahâbilerden Selmâ bint Umeys'tir. Ümmü'l-Fazl künyesiyle anılmış, ismi hakkında farklı rivayetler nakledilmiştir. Vâkıdî onun adını Umâre, Ebû Nuaym ve İbnü's-Seken Fâtıma diye kaydeder. Adının Emetullah veya Ümmü Ebîha olduğunu rivayet edenler de vardır. Umâre ismi, Ebû Umâre künyesiyle anılan Hz. Hamza'nın Umâre adındaki oğlu ile karıştırılmasından kaynaklanmıştır. Ümâme'nin baba bir kardeşleri Umâre, Âmir ve Ya'lâ, ana bir kardeşleri Abdullah ve Abdurrahman b. Şeddâd'dır. İslâm'ı ne zaman kabul ettiği bilinmeyen Ümâme 7 (629) yılına kadar Mekke'de yaşadı. Hz. Peygamber ve ashâbı o yıl umretü'l-kazâ için Mekke'ye gelmişti. Mekke'deki kalma sürelerini tamamlayıp Medine'ye dönmek üzere yola çıktıklarında Ümâme, Resûl-i Ekrem'in peşine takıldı ve kendisini de beraber götürmesini istedi. Bunu gören Hz. Ali Ümâme'yi Hz. Fâtıma'ya verdi, o da onu devesinin mahfesine aldı (Buhârî, "Meğâzî", 43). İbn Sa'd'ın rivayetine göre ise Hz. Ali Resûlullah'a, "Amcamızın kızını müşriklerin elinde bırakıp gidemeyiz" demiş, Resûlullah da Ümâme'nin götürülmesine karşı çıkmamıştır (*et-Tabakâtü'l-kübrâ*, X, 153).

Umre kafilisi Medine'ye yaklaşıncâ Ümâme, Uhud Gazvesi'nde şehid düşen babasının mezarı hakkında sorular sormaya başladı. Hassân b. Sâbit onun bu konudaki merakını giderdi ve kendisini teskin etti. O sırada söylediği beyitlerde, "O kız değerli ve şecaat sahibi efendiyi sorup duruyor, kötülükler karşısında erkenden ve hızlı yola çıkan cesur kişiyi" diyerek Hz. Hamza'ya methetti; ardından da, "Ona dedim ki ey Ümâme şehitlik rahat ve huzurdur, gafûr olan rabbin rızasına ermektir" dedi (İbn Hacer, *el-İşâbe*, VII, 500). Medine'ye vardıklarında Ümâme'nin himayesi konusunda Hz. Ali ile Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Zeyd b. Hârise arasında anlaşmazlık çıktı. Hz. Ali, Ümâme'yi Mekke'den kendisinin getirdiğini, ayrıca onun amcasının kızı olduğunu, bundan dolayı kendi himayesinde kalması gerektiğini söyledi. Ca'fer ise Ümâme ile amca çocukları olmaları yanında eşi Esmâ bint Umeys'in onun teyzesi olduğunu söyledi ve Ümâme'nin kendisinin yanında kalmasını istedi. Zeyd de Resûlullah'ın kendisiyle Hamza'ya kardeş ilân ettiğini, bu sebeple Ümâme'nin kardeşinin kızı sayıldığını, onun bakımıyla ilgilenme konusunda önceliği bulunduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem teyzenin anne gibi olduğunu belirterek (Buhârî, "Meğâzî", 43; Ebû Dâvûd, "Talâk", 34) Ümâme'nin teyzesinin yanında kalmasını uygun gördü ve onun hidâne hakkını Ca'fer'e verdi. Daha sonra Hz. Ali, Resûlullah'ın Ümâme ile evlenmesi düşüncesini ona açtı; ancak Hz. Peygamber, Hamza ile süt-kardeşi olduklarından Ümâme ile evlenemeyeceğini söyledi (Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Rađâ", 11).

Resûl-i Ekrem, Ümâme'yi her zaman koruyup gözetti, kendisine gelen hediyelerden ona da gönderirdi. Ükeydir b. Abdülmelik'ten gelen ipek bir kaftanı Hz. Ali'ye vererek onu başörtüsü olarak kullanmaları için kesip Fâtımalar'a dağıtmasını istedi (Müslim, "Libâs", 18; İbn Mâce, "Libâs", 19). Ali de kaftanı hanımı Fâtıma, annesi Fâtıma bint Esed ve Ümâme arasında paylaştırdı (Nevevî, XIV, 51; Süyûtî, V, 128). Hz. Peygamber, Ümâme'yi hanımı Ümmü Seleme'nin oğlu Seleme b. Ebû Seleme ile evlendirdi. Seleme, çocukluğunda annesinin Resûlullah ile evlenmesini istediği için Resûlullah'ın da ona vaktiyle yaptığına böyle karşılık verdiğini söylediler. Seleme, Abdülmelik b. Mervân döneminde (685-705) vefat edince Ümâme, Seleme'nin ağabeyi İbn Ebû Seleme diye tanınan Ömer ile evlendi, ancak kısa bir